

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ

ਸੰਖੇਪ ਖੋਜ

ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਲਿਪੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮੀ ਲਿਪੀ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਬ੍ਰਹਿਮੀ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਲਿਪੀ, ਗੁਪਤ ਤੋਂ ਕੁਟਿਲ ਲਿਪੀ ਤੇ ਸਿਧੀ ਲਿਪੀ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ਼ਾਰਦਾ, ਟਾਕਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਮ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ। ਅਧੁਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਇਦ 'ਸਿਧ ਮਾਤ੍ਰਿਕਾ' ਜਾਂ 'ਸਿੱਧੀ ਲਿਪੀ' ਹੀ ਸਾਡੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਜਠੇਰੀ ਹੈ। ਅਰਧਨਾਗਰੀ ਵੀ ਇਸੇ ਦੀ ਅੰਸ ਬੰਸ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੈਂਤੀ ਵਿਚਲੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕੀ ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਮਾੜੇ ਮੋਟੇ ਫ਼ਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਪੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਰਨਮਾਲਾਵਾਂ

ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਮ	ਸੂਰ	ਵਿਅੰਜਨ	ਕੁੱਲ ਅੱਖਰ
ਸ਼ਾਰਦਾ	4	33	37
ਟਾਕਰੀ	4	33	37
ਲੰਡੇ	3	27	30
ਗੁਰਮੁਖੀ	3	32	35

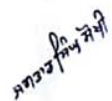
ਟਾਕਰੀ ਵਿੱਚ 'ੜ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ 7 ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 12 ਕਾਫੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਟਾਕਰੀ ਦੇ 15 ਅੱਖਰ (ਓ, ਹ, ਖ, ਗ, ਘ, ਟ, ਠ, ਡ, ਤ, ਥ, ਪ, ਫ, ਭ, ਰ, ਵ) ਤਾਂ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਪੰਜ (ਚ, ਚ, ਦ, ਧ, ਲ) ਕਾਫੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਛੇ ਅੱਖਰ (ਕ, ਛ, ਜ, ਵ, ਮ, ਯ) ਥੋੜ੍ਹੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਲਗਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਲਿਪੀ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਬਦਲਦੇ ਗਏ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਿੱਧੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਉਸੇ ਦੀ ਵਾਰਿਸ ਹੈ। ਲਿਪੀ ਵਿਕਾਸ ਕੋਈ ਅਚਨਚੇਤੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ

ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਿੱਤੇ 'ਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਹਿਕ ਖਿੰਡਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਤਨ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਚ ਵੱਧਦੀ-ਫੁੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਭੌਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਬਲਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੋਲੀ ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਭਾਵ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਮੁੱਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਓਧਰ ਵੀ ਲੋਕ ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸ਼ੁੱਭ ਸ਼ਗਨ ਹੈ। ਲਿਪੀਆਂ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਿਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਮੌਖਿਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਲਾਕਾ-ਦੀ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਚਾਰਨ ਫ਼ਰਕ ਕਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਿਖਰੇਵਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ 26 ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

1. ਮਾਝੀ : ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲੀ ਬੋਲੀ ਮਾਝੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਪੜਤ ਅਤੇ ਵਿਆਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਘੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਹਿਤ 'ਮਾਝੀ' ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ 'ਮਾਝੀ' ਦੇ ਕੁੱਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਝੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ (ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ), ਕਸੂਰ, ਉਕਾੜਾ, ਫ਼ੈਸਲਾਬਾਦ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਨਾਰੋਵਾਲ, ਗੁਜਰਾਤ, ਜਿਹਲਮ, ਪਾਕਪਟਨ, ਵਿਹਾੜੀ, ਸਾਹੀਵਾਲ, ਮੰਡੀ ਬਹਾਉਦੀਨ ਅਤੇ ਚਿਨਿਓਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।

-ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ

2. ਮਲਵਈ :- 'ਮਲਵਾ' ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ। ਮਲਵਾ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਖਿੱਤਾ ਅੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪ ਬੋਲੀ 'ਮਲਵਈ' ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ, ਮੋਗਾ, ਮੁਕਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਬਰਨਾਲਾ, ਮਾਨਸਾ ਅਤੇ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਤਾੜ ਮਲਵਈ ਅਤੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਸਾਦਿਕ ਵੱਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹਿਠਾੜ ਮਲਵਈ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਲਵਈ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਅਰਥ ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
3. ਦੋਆਬੀ :- ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਦੋਆਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਦੋਆਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਉਪ ਬੋਲੀ ਧੀਮੀ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
4. ਪੁਆਧੀ :- ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪ ਬੋਲੀ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਘੱਗਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਰੋਪੜ (ਰੂਪ ਨਗਰ), ਮੁਹਾਲੀ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਮਰਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਅੰਬਾਲਾ, ਕਰਕਸ਼ੇਤਰ, ਕੈਥਲ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਤ ਬੋਧਰਵਾਹ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
5. ਬਾਗੜੀ :- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਲੱਗਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪ ਬੋਲੀ ਬਾਗੜੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਗੜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਦੀ ਉਪ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਧ ਰੇਤੀਲੇ ਇਲਾਕੇ ਮੁਕਤਸਰ, ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਅਬੋਹਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ, ਚੁਰੂ, ਝੁਨਝਨੂ, ਹਨੂੰਮਾਨਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਸਿਰਸਾ, ਫ਼ਤਿਹਾਬਾਦ, ਹਿਸਾਰ, ਭਵਾਨੀ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

6. ਭਟਨੇਰੀ :- ਭੱਟੀਰਾਓ ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਸਾਏ ਨਗਰ ਭਟਨੇਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਿੱਚ ਹਨੂੰਮਾਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਬੋਝੇ ਜਿਹੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
7. ਕਾਂਗੜੀ :- ਇਹ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਅਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਦੋਆਬੇ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗੜੇ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ, ਚੰਬਾ, ਹਮੀਰਪੁਰ, ਉਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
8. ਚੰਬਿਆਲੀ :- ਇਹ ਚੰਬੇ ਦੇਸ਼ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿੱਚ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਅਰਥ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੱਦੀ ਅਤੇ ਚੰਬੇ ਦੇ ਲੋਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ।
9. ਡੋਗਰੀ :- ਇਹ ਬੋਲੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪ ਬੋਲੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਤੇ ਧੌਲੀਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦੇ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ - ਜੰਮੂ, ਕਠੂਆ, ਉਧਮਪੁਰ, ਡੋਡਾ, ਪੁਣਛ, ਕਿਸ਼ਤਵਾੜ, ਰਿਆਸੀ, ਸਾਂਬਾ, ਰਾਮਬਣ ਅਤੇ ਰਜੌਰੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਜੰਮੂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ, ਸ਼ਨਾਂ, ਤਵੀ ਅਤੇ ਉਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
10. ਪਹਾੜੀ :- ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪੁਣਛ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ (ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇ ਨਾਲ) ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਇਲਾਕੇ, ਮਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਗਿਲਗਿਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
11. ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ / ਕਹਿਲੂਰੀ :- ਇਹ ਕਹਿਲੂਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਖੱਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ, ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪਨਗਰ (ਰੋਪੜ) ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਿਆਸਤ ਦੇ 448 ਵਰਗਮੀਲ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਹੇਠਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਜੋ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕੀਏ।

ਜਗਤਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖੀ

ਬਲ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ (ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ)

12. ਲਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਸਰਾਇਕੀ :- ਇਹ ਬੋਲੀ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਖਿੱਤੇ, ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੁਲਤਾਨ, ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ, ਲਿਆਹ, ਡੇਰਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਂ, ਰਹੀਮਯਾਰ ਖ਼ਾਂ, ਲੋਧੜਾਂ ਤੇ ਰਾਠੀ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ (ਪੂਰਬੀ-ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
13. ਰਿਆਸਤੀ :- ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਜੋ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤੀ ਬੋਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੀ ਹੱਦ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬਲਾਂ ਅਤੇ ਰੋਹੀ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
14. ਡੇਰੇਵਾਲੀ :- ਇਹ ਬੋਲੀ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿੰਧ ਦੇ ਬਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਲੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਸਿੰਧੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖ਼ਾਂ, ਡੇਰਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
15. ਬਲੋਚੀ :- ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਉਪ ਬੋਲੀ ਸਰਾਇਕੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਬੋਝੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਟੈਂਕ ਤੇ ਲੱਕੀ ਮਰਵਤ, ਲਈਆ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
16. ਜਫ਼ਰੀ/ਖੇਤਰਾਨੀ :- ਇਹ ਡੇਰੇਵਾਲੀ, ਬਲੋਚੀ ਤੇ ਸਿੰਧੀ ਦੇ ਅਸਰ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਡੇਰਾਜ਼ਤ, ਮੁਸਾਖੇਲ ਤੇ ਬਰਖ਼ਾਨ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
17. ਜੰਡਾਲੀ :- ਇਹ ਬੋਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਚਕਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚਲੀ ਤਲਕੰਗ ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦਕੋ ਦੇ ਅਸਰ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
18. ਛਾਛੀ :- ਇਹ ਬੋਲੀ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਵਸਦੇ ਛੱਛ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਟਕ, ਹਜ਼ਾਰੇ ਸਣੇ ਖੈਬਰ ਪਖ਼ਤੂਨ ਦੇ ਕੁਲ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

19. ਘੋਬੀ:- ਇਹ ਬੋਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਘੋਬਾ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜੋ ਜੇਹਲਮ ਤੋਂ ਉਰੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਅਟਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਪਿੰਡੀ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਫਤਿਹਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
20. ਕੋਹਾਟੀ :- ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵਗਦੇ ਜੇਹਲਮ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਖੈਬਰ ਪਖਤੂਨ ਸੂਬੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਕੋਹਾਟੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਕੋਹਾਟੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਰਾਂ ਹਿੰਦਕੋ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਬੋਝਾ ਜਿਹਾ ਫਰਕ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਮੂਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਪਸ਼ਤੋ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਕੋਹਾਟੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
21. ਝੰਗਵੀ ਜਾਂ ਝੰਗੋਚੀ:- ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲਾ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਦਰਿਆ ਜੇਹਲਮ ਅਤੇ ਝਨਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਆਣ ਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੋਆਬ ਨੂੰ ਝਜ ਦੋਆਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਝੰਗੋਚੀ ਤੇ ਰਚਨਾਵੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਝਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਾਵੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸ਼ੋਰਕੋਟ ਤੇ ਰਾਵੀ ਟੱਪ ਕੇ ਬਿਲਾਵਲਪੁਰ, ਕਬੀਰਵਾਲ ਅਤੇ ਖਾਨੇਵਾਲ ਤੱਕ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
22. ਸ਼ਾਹਪੁਰੀ:- ਇਹ ਜੇਹਲਮ ਅਤੇ ਝਨਾਂ ਦੇ ਦੋਆਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਤੱਕ ਸਰਗੋਧੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਸ਼ਾਹਪੁਰ, ਸਰਗੋਧਾ, ਖੁਸ਼ਾਬ, ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਚਿਨਿਓਟ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਬਹਾਉਦੀਨ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
23. ਜਾਂਗਲੀ:- ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਰ (ਬੇਅਬਾਦ) ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਹਿਰੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਸਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੋਂ ਸਾਹੀਵਾਲ ਤੱਕ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਮੂਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
- (ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਬੋਲੀਆਂ) 24. ਪੋਠੋਹਾਰੀ:- ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਖਤੂਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਧ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਪੋਠੋਹਾਰ - ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ), ਐਬਟਾਬਾਦ, ਮਰੀ, ਗੁੱਜਰਖ਼ਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਰਵਾਲਕੋਟ ਅਤੇ ਮੀਰਪੁਰ ਤੱਕ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ।
25. ਹਿੰਦਕੋ:- ਇਹ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੁਕੁਸ਼ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ, ਖੈਬਰ ਪਖਤੂਨ ਦੇ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਹਰੀਪੁਰ, ਮਾਨਸੇਹਰਾ, ਬਟਗਰਾਮ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਅਟਕ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸੇ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
26. ਧਾਨੀ:- ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਇਹ ਬੋਲੀ ਧਨਿਆਲ ਘਾਟੀ (ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਡਵੀਜ਼ਨ), ਚਕਵਾਲ, ਜੇਹਲਮ ਅਤੇ ਅਟਕ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।